

Dr Ranka Gašić

„Novi kurs“ u Srpskoj samostalnoj stranci 1903 – 1914

Promena paradigme nacionalne politike

ABSTRACT: In this article is argued that the ethnic model for political action, represented by Serbian Radical Party, defeated the civic (political) model, inaugurated by Serbian Independent Party. This party tried to change the paradigm of ethnic nationalism in Croatia in the early 1900s, and failed to do so, confronted with many political obstacles.

KLJUČNE REČI: novi kurs, Srpska samostalna stranka, Srpska radikalna stranka, Svetozar Pribićević, Jaša Tomić, Hrvatsko-srpska koalicija, politički nacionalizam, etnički nacionalizam

KEY WORDS: New Course, Serbian Independent Party, Serbian Radical Party, Svetozar Pribićević, Jaša Tomić, Croato-Serbian Coalition, political (civic) nationalism, ethnic nationalism

Na hrvatskoj političkoj sceni početkom 20. veka stekli su se uslovi za formulisanje jedne nove politike koja je pokušala da unese promenu paradigme srpsko-hrvatskih odnosa i odnosa Trojedne Kraljevine prema Ugarskoj. Politika tzv. „novog kursa“ pojavila se u uslovima krize dualističkog sistema Austro-Ugarske monarhije, češke borbe za autonomiju, uvođenja opšteg prava glasa u Monarhiji, jačanja klerikalizma, velikonemačke ideje i pojave socijaldemokratije i modernog pravca u politici i umetnosti. Ta politika je podrazumevala saradnju Srba i Hrvata i sporazum sa ostalim narodima Monarhije, pre svega Italijanima i Mađarima,

radi odbrane od nemačke politike „Drang nach Osten“. ¹ Političke stranke u Hrvatskoj, barem one koje su usvojile ovu politiku, u tom smislu su promenile način svog delovanja u odnosu na period od prethodnih dvadeset godina, koji je bio obeležen stalnim srpsko-hrvatskim sukobima. Kada je reč o srpskim političkim strankama, Srpska samostalna stranka, kao najveća i najuticajnija stranka Srba u Hrvatskoj, svakako je najizrazitiji predstavnik ove politike, a njen lider, Svetozar Pribićević, ličnost koja je presudno uticala na političke događaje u prve tri decenije 20. veka.

Ipak, sve do kraja osamdesetih godina prošlog veka, nije bilo skoro nikakvih istraživanja srpske zajednice u Hrvatskoj. Tek 1989. u obe tadašnje republike SFRJ pokrenute su publikacije na ovu temu.² Usled neprevaziđenih kontroverzi iz Drugog svetskog rata, profesionalni pristup ovim temama bio je potisnut vannaučnim sadržajima i intencijama. Tako Pribićević, a i politika Srba u Hrvatskoj uopšte, nisu bile na odgovarajući način obrađene ni u Srbiji, ni u Hrvatskoj. Umesto toga, pojavili su se stereotipi o „ubici hrvatske državnosti“, „braniocu Srba od genocida“, „ekspONENTU srpske vlade“, „unitaristi“, „fatalnom političaru“ i sl. Naravno da takav pristup nije mogao uroditi tumačenjem korisnim za istorijsku nauku. Prema američkom istoričaru Nikolasu Mileru, čitalac ovakvih radova mogao bi, npr. doći do apsurdnog zaključka da je Pribićević branio Srbe od genocida, koji je bio neizbežan s obzirom na prirodnu predispoziciju Hrvata, a koji će se dogoditi trideset godina kasnije, između ostalog i zbog njegovog političkog delovanja.³

¹ Šidak-Gros-Karaman-Šepić, Povjest hrvatskog naroda 1860 – 1914, Zagreb 1968, 30; Ranka Gašić, „Novi kurs“ Srba u Hrvatskoj. *Srbobran* 1903 – 1914, Zagreb 2001, 10 – 11; A.J.P. Tejlor, Habsburška monarhija 1809 – 1918, Zagreb 1990, 229 – 289.

² Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u SR Hrvatskoj (Zagreb, od 1988); Zbornik o Srbima u Hrvatskoj (Beograd, SANU, od 1989).

³ Nicholas J. Miller, *Between Nation and State. Serbian Politics in Croatia before the First World War*, University of Pittsburgh Press, 1997, 173.

Bez pretenzija na dublju analizu Pribičevićevog delovanja kako pre, tako i posle Prvog svetskog rata, što ostaje nerešen zadatak srpske i hrvatske historiografije, posebno kada je reč o periodu pre 1914, u daljem tekstu sledi pokušaj kratke analize promene političke paradigme Srpske samostalne stranke, u odnosu na raniji period. Nova politika ove stranke prikazana je u poređenju sa drugom srpskom strankom na istom području delovanja, Radikalnom strankom Jaše Tomića, sa kojom je kratko vreme (1905-1907) bila zajedno u Hrvatsko-srpskoj koaliciji.⁴

Ove dve stranke predstavljale su početkom 20. veka dva različita politička pravca Srba u Hrvatskoj. Osnovane skoro u isto vreme, oko dvadeset godina ranije, našle su se u vreme krize dualizma pred izazovom koji su na različiti način rešavale. Razlika koja je od ranije postojala ticala se njihovog odnosa prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi: dok su je samostalci priznavali i zalagali se za proširenje autonomije Hrvatske, tj. za reviziju Nagodbe, radikali su je u načelu odbacivali.⁵ U prvim decenijama 20. veka razlike su postajale sve veće. Tadašnji vođi Srpske samostalne stranke pripadali su generaciji intelektualaca školovanih u Pragu. Njihove političke ideje nastale su pod velikim uticajem Tomaša Masarika, tada profesora Praškog univerziteta, a posle Prvog svetskog rata prvog predsednika Čehoslovačke. Kako u književnosti, tako i u politici, ovaj krug mladih intelektualaca pripadao je pokretu Moderne, koji je predstavljao novi pogled na politiku i kulturu. U centar pažnje Moderna je stavljala realne probleme svakodnevnog života, i političko prosvetavanje.⁶

⁴ O tome vidi opširnije: R. Gašić, Novi kurs Srba u Hrvatskoj....., 96 – 112; R. Gašić, Zagrebački *Srbobran* o Srpskoj narodnoj radikalnoj stranci u Južnoj Ugarskoj (1903 – 1914), *Istorija 20. veka* 2/1996, 109 – 121.

⁵ Vidi: R. Gašić, Novi kurs Srba u Hrvatskoj....., 18; V. Krestić, Građa o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848-1914) II, Beograd 1995, dok. 289, 291, 304, 305, str.371-372, 374, 387, 388-390. O politici Srpske samostalne stranke u 20. veku vidi monografiju: Gordana Krivokapić-Jović, Srpska narodna samostalna stranka 1903 – 1914, Zagreb 2000.

⁶ Vidi: Milan Marjanović, Hrvatska moderna, Zagreb 1951.

Ako pretpostavimo da su obe stranke imale isti cilj, zaštitu interesa Srba u Habsburškoj Monarhiji, one su svakako izabrale potpuno različite prisupe. Jedan od razloga je i to što su pripadali različitim generacijama – radikali starijoj, formiranoj u vreme vladavine Kuea Hedervarija u atmosferi srpsko-hrvatskih sukoba i nepoverenja, dok su samostalci krajem 19. veka doživeli smenu generacija. Radikali su odbacivali Kraljevinu Hrvatsku kao okvir političkog delovanja zbog straha od etničke asimilacije, i priznavali samo Austro-Ugarsku. Sve do 1905 nisu davali predstavnike na Sabor. Tada su samo na kratko vreme ušli u Hrvatsko-srpsku koaliciju, iz koje su izašli već 1907. Svoju politiku su vodili u okviru narodno-crkvene autonomije i Ugarskog sabora u Budimpešti. Prema tome, kretali su se u okvirima politike 18. veka, po kojoj je srpski narod predstavljen preko crkve, a teritorije na kojima žive su „date od cara u zamenu za vojnu službu“, i pripadaju srpskom narodu, koji, naravno teži da stvori jedinstvenu državu. Dakle, ovde je reč o etničkom, istorijskom principu formiranja nacije. Pribićevićeva teza je bila sasvim suprotna – umesto straha od asimilacije, treba raditi na stvaranje jednog naroda, umesto dva, dakle, podstaći asimilaciju oba naroda, za šta, kako je verovao, postoje svi preduslovi. Vođi Srpske samostalne stranke preuzeli su od Tomaša Masarika odbacivanje istorijskog koncepta nacija, istorijskih zahteva za političkom legitimnošću, i potvrđivanje građanskog (političkog) koncepta nacije. Formirali su još 1897. Ujedinjenu srpsku i hrvatsku omladinu, organizaciju koja je zastupala ideju o jednom narodu, koja treba da ojača Hrvatsku na račun Ugarske. Iste godine u Zagrebu je štampan almanah *Narodna misao*, gde je Privićević objavio članak „Misao vodilja Srba i Hrvata“, koji je predstavljao programski tekst za delovanje Srpske samostalne stranke u narednom periodu.⁷ Time su mladi srpski političari

⁷ R. Gašić, *Novi kurs Srba u Hrvatskoj*..., 120.

prihvatili zapravo ideju o političkoj naciji, nasuprot etničkoj ideji, koju su zastupali njihovi oponenti iz Radikalne stranke. Međutim, oni nisu nikada negirali svoju etničku pripadnost, niti su odustajali od ideje da Srbi polažu pravo na druge teritorije na kojima su živeli zajedno sa Hrvatima – tj. na Bosnu i Hercegovinu. Od Hrvata su tražili da priznaju postojanje srpske nacije na njihovoj teritoriji, a za uzvrat su nudili da se bore u Saboru za prava Hrvatske u okviru Ugarske. I posle propasti politike Novog kursa, oni su ostali u Saboru, u opoziciji prema ugarskoj vladi (do 1910), i nisu odustali od svoje ideje da je hrvatska državnost pogodan okriv za ostvarenje interesa oba naroda.

Kako su se suprotne ideje radikala i samostalaca pokazivale u praksi? Polazeći od istog uverenja da brane srpske interese, radili su potpuno različito. Dok su radikali bili na marginama hrvatske politike, samostalci su u nju bili potpuno uključeni, smatrajući Sabor najvažnijim zakonodavnim telom. Srpski samostalci su tako svoju građansku odgovornost u odnosu na Hrvatsku stavili, u jednom trenutku (do veleizdajničkog procesa 1909), ispred lojalnosti prema svojoj naciji. Time se mogla prevazići zla kob iz prethodne dve decenije politike u Hrvatskoj – insistiranje Hrvata da Srba nema u Hrvatskoj, i insistiranje Srba da ne prihvataju ni jedan drugi osim svog etničkog identiteta.

Hrvatsko-srpska koalicija je tokom Prvog svetskog rata ostala važan faktor u hrvatskoj politici. Predstavljala je većinu u Saboru, i dala je veći broj članova Narodnog vijeća koje je pregovaralo sa srpskom vladom o ujedinjenju 1918. Nakon ujedinjenja karijera S. Pribićevića krenula je uzlaznom linijom, dok je Jaša Tomić, naprotiv, bio na silaznoj. To je vreme pobeđe njegove ideje, i u tom trenutku, sve do uvođenja diktature 1929. izgledalo je da nova politička paradigma S. Pribićevića ima šanse na uspeh.

Iz perspektive politike samostalaca, državni okvir Hrvatske zamenjen je okvirom Kraljevine SHS, u čemu je Pribićević imao aktivnu ulogu. Došlo je do razilaženja između njega i mnogih hrvatskih političara koji nisu odobravali novu državu. On je bio duša centralizma jugoslovenske države, koja je sada izgledala kao idealno sredstvo, državni okvir za ostvarenje ideje narodnog jedinstva Srba i Hrvata, pogodniji nego što je to bila Hrvatska. Tu se razišao sa hrvatskim političarima, koji su težili hrvatskoj autonomiji (sada su oni imali sličan strah od utapanja, kao radikali u Hrvatskoj pre rata). U čemu leže razlozi njegovog zalaganja za centralizam u Kraljevini SHS? . Kako je pre rata brinuo o opstanku srpskog naroda u Hrvatskoj, naročito od 1910, to je nastavio da čini i posle rata u Kraljevini SHS. Dakle, ideja narodnog jedinstva i borba za očuvanje srpskog identiteta i srpske zajednice u Hrvatskoj imale su za njega jednak značaj. Kako je pre rata saradnja sa Budimpeštom služila ovoj drugom cilju, tako je to, tim pre, postao posle rata Beograd. Nalik Supilu, koji se, po rečima Petrinovića, poslužio jugoslovenstvom radi očuvanja hrvatstva⁸, tako se i Pribićević služio tom idejom radi zaštite srpstva. Zašto kasnije postaje zagovornik federalizma, pitanje je koje tek čeka na odgovor sine ira et studio. Jedan mogući odgovor je da nije odustao od jugoslovenske ideje, već je uvideo da politički stil vladavine u Kraljevini Jugoslaviji ne vodi stvaranju jugoslovenske nacije - upravo suprotno, stvara otpor kod drugih naroda i umanjuje šanse da do toga dođe.

Politika Srba u Hrvatskoj početkom 20. veka ne može se posmatrati izvan društvenog i političkog konteksta Habsburške Monarhije, koji je neophodan da bismo objasnili probleme koji nastaju iz sukoba dva pomenuta principa formiranja nacija. Šta je dakle, bio problem Austro-

⁸ Ivo Petrinović, *Politička misao Frana Supila*, Split 1988, 12.

Ugarske u 19. veku? U staleškoj državi u kojoj je vladala aristokratija, privilegije i patentni su bili u stanju da obezbede opstanak pojedinih etničkih i verskih grupa. U 19. veku te zajednice prerastaju u nacije, te se javlja problem primene privilegija na grupe koje su ostale iste, ali promenile način svoje identifikacije. Novonastale nacije sada ističu prava na svoje teritorije i u meštovitim sredinama, kakvih je u Monarhiji bilo veoma mnogo. Problem nastaje oko toga kako carske privilegije primeniti na nacije koje teže da se definišu putem teritorijalne države? Tako nastaje sukob hrvatskog državnog prava sa srpskim insistiranjem na carskim privilegijama (npr. Jaša Tomić je tvrdio da se te privilegije odnose na teritorije i na tome zasnivao teritorijalne zahteve). Iz tog sukoba sledi više različitih rešenja: negiranje Srba, odn. Hrvata, traženje izlaza u liberalnom ustavu (što je činila Srpska samostalna stranka), ili traženje novih privilegija od Beča i Budimpešte (što je činila Radikalna stranka).

Neuspeh Srba da ostvare političku, građansku varijantu nacije odgovara neuspehu austrijskih vlada da prevaziđu praksu odnosa patron-klijent, tj. razmene stabilnosti za privilegije, zaštitu sinekura, „istorijskih prava“ i sl. Monarhija, tj. dinastija nije mogla da se izbori sa modernom politikom, pa stoga nije neobično da u tome nisu uspeli ni pojedini narodi u njoj, kao ni Srbi. Tako su i mlade demokratije proizašle iz habsburških zemalja posle 1918. uglavnom propale usled dugotrajnih navika na habsburški stil vladavine, koje su i dalje trajale u novim državama bez tradicije i društvene stabilnosti.

Značajan problem srpske politike u Hrvatskoj, i Austro-Ugarskoj uopšte, predstavlja demografska slika. Srbi su od svih južnih Slovena bili najviše rasejani i prepleteni sa narodima istog ili sličnog jezika. Primena nacionalizma Herderovog tipa na Balkanu stvorila je niz različitih odgovora, koji su među sobom u konfliktu. Došlo je do „narcizma malih razlika“, što je naravno vodilo permanentnom konfliktu. Srpska samostalna stranka je

zato zauzela stav da treba omogućiti svakome da se nacionalno izjasni po svojoj želji, ali nacija ne sme biti osnov političke aktivnosti.

Na žalost, posmatrano iz danjašnje perspektive, nasleđe Jaše Tomića je preovladalo, i balkanski narodi i danas uglavnom razmišljaju u koordinatama etničkog nacionalizma. S. Pribićević je, za razliku od Tomića, ponudio novu viziju, koja se izgubila u bespućima balkanske politike. Tokom čitavog 20. veka politika na ovim prostorima nije uspela da prevaziđe jedan arhaični obrazac.

Konačno, da li se uopšte može tvrditi da je Srpska samostalna stranka prihvatila građansku, političku ideju nacije u njenom autentičnom vidu, po obrascu iz zapadne Evrope? Ostaje i pitanje da li je ideja hrvatske političke nacije imala zaista isti smisao kao građanska ideja na zapadu Evrope, ili je imala više etnički sadržaj i preteznije ka asimilaciji. Samostalci su prihvatili ideju političke nacije u Hrvatskoj, u nadi da će to rezultirati ravnopravnošću Srba kao građana Hrvatske, koji imaju pravo na svoju etničku i kulturnu posebnost. Stranka se međutim, posle veleizdajničkih procesa 1909. ponovo više okrenula zaštiti srpskih interesa, a na prvom mestu, zaštiti stranke od političkih progona. Za srpskohrvatsku saradnju i koegzistenciju trebalo je da budu ispunjena dva preduslova, kako pokazuje istorija Hrvatsko-srpske koalicije – da Srbi odustanu od ideje ujedinjenja svoje etničke teritorije, a Hrvati od insistiranja na čisto hrvatskom karakteru svoje države i nacije. To nije uspelo početkom, kao ni krajem 20. veka.

SUMMARY:

The Serbian politics in Croatia must be considered as a part of the national revival in the 19th century in the specific circumstances of the Habsburg politics. In a pre-modern state, where people acted as groups, and not as individuals, those groups were defined by imperial patents and privileges. When they started to re-define themselves as nations, the privileges could not secure the legal basis for this new identification of ethnic groups. The new nations tended towards establishing themselves in terms of territory. The principles of Croatian state right and of Imperial Privileges now became opposed.

Serbian political parties advocated two different political principles in the early 1900s. Whereas the Radical Party was on the margins of the Croatian politics, the Independent Party took active part in it, in the Croatian „Sabor“ (Parliament) as the main legislative body. At least in a short period of time (until 1909) they favoured their civic identity as citizens of Croatia over their ethnic one. That was considered as the best way to overcome hostilities of the previous two decades – the unwillingness of the Croats to recognize the Serbs as an ethnic group living on their territory, as well as the unwillingness of the Serbs to identify themselves with anything other than their ethnicity. However, the Serbian Independent Party changed its course after 1909 (the so-called „high treason“ trial) in order to protect itself and its ethnic group from persecution. As the history of Croato-Serbian Coalition has shown, there were two necessary preconditions for Serbo-Croatian cooperation and coexistence. One of them was for the Serbs to give up the idea of uniting their ethnic territories, and the other, for the Croats to stop insisting on purely ethnic Croatian character of their state. Unfortunately, both failed in the beginning, as well as at the end of the 20th century.